

TISKOVÁ ZPRÁVA

Brno, Olomouc 29. dubna 2022

Akademie věd ČR
Národní 1009/3, 110 00 Praha 1
www.avcr.cz

JEDEN NA KONI, DRUHÝ NA KOŇU. VÝSTAVA PŘEDSTAVUJE KRITICKY OHROŽENÉ JEVY NAŠICH NÁŘEČÍ

V jedné části republiky lidé pospíchají, v jiné se musí ponáhat a jinde se tumlují. Máte někdy problém rozumět řeči prarodičů nebo známých z různých koutů země, když sáhnou po výrazu v nářečí? A jaká slova používali naši předci při různých činnostech? Odpovědi nabídne výstava *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí*, která začíná v neděli 1. května ve Vlastivědném muzeu v Olomouci.

Výstava představí bohatství a rozmanitost našich nářečí a koná se až do konce června u příležitosti 70. výročí existence dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.

Návštěvníkům nabídne například mapy zobrazující nejen nářeční jevy, které ustupují a zanikají, ale i ty stále živé. Ve Vlastivědném muzeu v Olomouci zájemci najdou 40 nářečních map vytvořených na základě dat z *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* z přelomu 60. a 70. let 20. století. Rozděleny jsou do tří tematických celků, které se vztahují ke každodennímu životu venkovského člověka: „Lidské tělo a zdraví“, „Jídlo a kuchyně“, „Hospodářství, chov, zemědělství“.

Mapy doplňují krátké komentáře, které návštěvníky seznámí s vybranými jazykovými jevy, a texty popisující reálie dřívějšího venkovského života, způsoby hospodaření nebo zvyky a tradice.

„Čerpali jsme ze zdrojů Archivu lidového jazyka, založeného již v roce 1952, od té doby se v něm shromáždilo obrovské množství materiálu. Zájemci se tak například dozví, že kostka může být kulatá. Na části Moravy tak totiž lidé označují pecku,“ upozorňuje Martina Ireinová, vedoucí dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR.

Další čtyři mapové soubory detailně zachycují mizející nářeční jevy a upozorňují na jejich specifika, například, jak se v nářečích vyvíjelo tvrdé y.

Unikátní zvukový materiál

Všechny mapy byly vytvořeny pomocí softwaru ProMap. Díky softwaru ProPONAR, určenému pro pořizování a organizaci multimediálních nářečních dat, jsou data z *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* obohacována o další, mnohdy jedinečné záznamy nářečí z více než tisíce archivních zdrojů.

Kontakt pro média: **Markéta Růžičková**
Divize vnějších vztahů AV ČR
press@avcr.cz
+420 777 970 812

„Jak se naše nářečí změnila během uplynulých 50 let, ilustrují unikátní zvukové záznamy nářečních promluv s výraznými a zajímavými jazykovými rysy. Byly nahrány jednak během dřívějších výzkumů dialektologického oddělení, jednak při výzkumech uskutečněných v rámci řešení současného projektu,“ doplňuje dialektoložka Martina Ireinová.

Součástí výstavy je i audioprůvodce, virtuální průvodce a TV animace s obrazovým materiálem, který dokládá, že s nářečím se můžeme setkat také v knihách, filmech, televizních reklamách, na plakátech, billboardech a jinde. Nejen žákům a studentům jsou určeny edukační materiály a nářeční kvízy.

Návštěvníci si tak odnesou všestrannou audiovizuální zkušenost s nářečím českého jazyka a prostřednictvím různých kanálů poznají ustupující i dosud živé formy nářečí.

Mizející nářečí

Nářečí českého jazyka postupně zanikají. Vlivem řady faktorů se z každodenní běžné mluvy vytrácejí jednotlivá slova i jejich celé skupiny.

„Stírání rozdílů v nářečích ovlivnila především přeměna venkova, k níž přispěly zejména kolektivizace zemědělství v 50. letech 20. století a vylidňování vesnic v důsledku stěhování obyvatel za prací,“ uvádí Martina Ireinová. Vliv má také nárůst vzdělanosti a masivní působení sdělovacích prostředků. *„Lidé častěji cestují, a dostávají se tak snadněji do kontaktu s obyvateli ze vzdálenějších částí naší vlasti, kteří mluví jiným nářečím,“* vysvětluje jazykovědkyně.

Dnešní výzkumy podle ní potvrzují, že mládež už mnohá, dříve běžná nářeční slova nezná nebo je zná jen z doslechu, např. *pidravý* ‚šilhavý‘; *čučka* ‚čočka‘; *bohdál* ‚čáp‘; *turkyň* ‚kukuřice‘; *hafera* ‚borůvka‘. Některé nářeční výrazy se naopak uchovávají u mladé generace i dnes, např. v jižních Čechách *chvátat* ‚pospíchat‘, na Moravě zase *piják* ‚klíště‘, *gatě* ‚kalhoty‘, *trnka* ‚švestka‘, ve Slezsku například *kobzol* ‚brambor‘.

Téměř výhradně nářečí používala v každodenním životě ještě generace narozená koncem 19. a počátkem 20. století, jejíž mluvu se naštěstí podařilo zachytit soustavným badáním dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR.

Dotazníky s popisky pluhu nebo máselnic

Ve 40. a 50. letech 20. století uskutečnili dialektologové výzkum tradičních dialektů pomocí **korespondenční metody**. Dotazníky rozeslali do terénu, zpravidla do obcí, v nichž se tehdy nacházela škola, tam je spolu s rodilými mluvčími vyplnili nedialektologové (např. místní učitelé) a poté je zaslali zpět do ÚJČ. Jeden dotazník připadl zhruba na plochu 15 km² a dialektologům se tehdy do rukou vrátilo obdivuhodných 95 % dotazníků. Shromážděn tak byl obsáhlý nářeční materiál, díky němuž bylo možné získat ucelenou představu o tehdejšímu stavu dialektů na celém území českého národního jazyka.

Získané zkušenosti využili dialektologové při přípravě Dotazníku pro výzkum českých nářečí (1964–1965), který obsahuje **2 649 položek** a jsou v něm vyváženě zastoupeny všechny jazykové roviny (slovní zásoba, hláskosloví, tvarosloví, slovtvorba, skladba).

Součástí Dotazníku je i obrázková příloha zahrnující **34 náčrtků** vybraných reálií venkovského života (např. dřevěný a železný pluh, kosa, hrábě, cep, vrata, máselnice). Příloha se při terénním výzkumu plně osvědčila – respondenti podle vyobrazení jednoznačně pojmenovávali zkoumané reálie, a nedocházelo tak k nedorozuměním.

Zachytit nejstarší nářečí

Hlavním cílem výzkumu bylo zachytit co nejzachovalejší, nejstarší stav našich tradičních nářečí. Výzkum ve 420 venkovských lokalitách probíhal v letech **1964–1972** a zúčastnilo se ho celkem 4 364 respondentů z řad nejstarší generace (jednalo se o mluvčí narozené na konci 19., popř. na začátku

20. století). V letech **1973–1976** pokračoval výzkum ve městech, jehož cílem bylo zachytit běžnou městskou mluvu. Vybráno bylo 57 měst a celkem se do výzkumu ve městech zapojilo 1 032 mluvčích (365 ze starší generace, 667 z mladé generace).

Získaný nářeční materiál dialektologové zpracovali a v letech 1992–2011 publikovali šest svazků Českého jazykového atlasu o rozsahu 3 396 stran. Autorský kolektiv vedl po celou dobu Jan Balhar, v prvních dvou svazcích spolu s Pavlem Jančákem, který se stal od třetího svazku recenzentem atlasu. Atlas, obsahující téměř **1 600 map** a zhruba **25 000 nářečních slov a slovních forem**, je dostupný i na internetu (PDF verze <https://cja.ujc.cas.cz>, HTML verze <https://cja.ujc.cas.cz/e-cja>).

Jak zachovat nářečí?

Ústupu nářečí nejde zabránit. Vědci se proto snaží dialekty zaznamenávat a zpracovávat. Dalším, akutním úkolem dialektologů je po 50 letech uskutečnit nový celouzemní výzkum, kterým by zachytili současný stav nářečí a uchovali tuto unikátní část našeho kulturního a jazykového dědictví pro další generace.

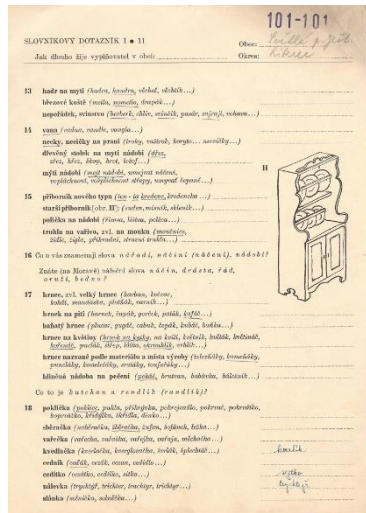
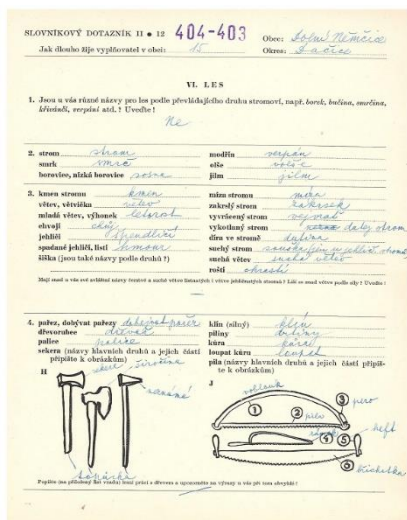
Zmiňovaná výstava shrnuje nejen výsledky výzkumu a vývoje za celou dobu existence pracoviště, ale představuje především výstupy, které vznikly v rámci společného projektu dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR a Katedry geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Jde o „*Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit*“ (podpořeno Programem NAKI II Ministerstva kultury).

Více informací:

PhDr. **Martina Ireinová**, Ph.D.
 Ústav pro jazyk český AV ČR, Brno
 dialektologické oddělení
 ireinova@ujc.cas.cz
 +420 532 290 292, +420 723 353 379
www.CeskaNareci.cz

Fotografie ke stažení [zde](#).

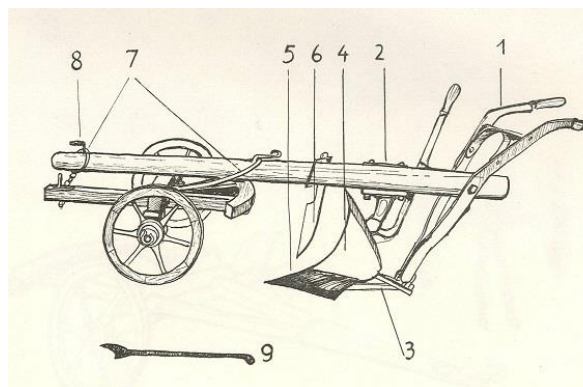
Fotogalerie:

Ukázka Slovníkového dotazníku pro nářečí českého jazyka (část I, 1954; část II, 1958)

67 • DOTAZNÍK PRO VÝZKUM ČESKÝCH NÁŘEČÍ

993	hrouda: 1-6. sg./1. pl.	hroda	4
994	„šhar“ (přilo ležící lidem) (přil. střílnice uzavřítí potrubí)	šhar	
995	„pluh“ (na hlubokou orbu)	pluh	U 6, 5
996	„kšete“	šete	U 1
997	„šlupice“	šlupice	2
998	„plax“	plax	3
999	„odhravce“	odhravce	4
1000	„radlice“	radlice	5
1001	„krojída“	krojída	6
1002	„pětyka“	pětyka	8
1003	„otka“	otka	9
1004	„pluží kolečka“	pluží kolečka	U 4, 2
1005	„šarka“ (přilo. koločák)	šarka	U 1
1006	„podšinka pro třískel plahu“	podšinka	U 2
1007	„houček“ (u přilo. koleček)	houček	U 7

Dotazník pro výzkum českých nářečí – vyplněná stránka (obec Charváty, okres Olomouc), obrázek pluhu

**KRITICKY OHROŽENÉ JEVY
NAŠICH NÁŘEČÍ**

JIŽ JE TO FOT?

1. 5. 2022 – 30. 6. 2022
Vlastivědné muzeum Olomouc
Interaktivní výstava s mapami
www.ceskanareci.cz

NÁŘEČÍ muzeum KATEGORIE GEOGNOMONIEKRY Ústav pro jazyk český

Výstava ve Vlastivědném muzeu Olomouc potrvá od 1. května do 30. června 2022

Foto z nářečního výzkumu (zdroj: archiv dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR)